

Milánská výzva a co je kolem [1986]

A. K otázce signování

Výzva nepředstavuje ani definitivní text (o první části se prý hodně diskutovalo, stejně tak o úvodu a o třetí části, na druhou část nezbylo dost času; navíc ani o prodiskutovaných částech se nikde nepraví, že představují nějaký konsenzus, určený k podpisování), ani přípravnou verzi takového textu. Jde o výzvu k přemýšlení, k neformálním diskusím a k přednesení ve formě námětu k diskusi v příslušných institucích (pokud existují). Výzva ani není předkládána jako sevřený celek, který by bylo třeba spolknout en bloc anebo nechat, nýbrž jako určitý soupis návrhů, přičemž se předpokládá, že některé z nich může čtenář považovat za užitečné pro svou práci resp. pro práci, na které se podílí. Zároveň jsou čtenáři ujištěni, že připomínky nebo další návrhy jsou vítány.

Je mi proto těžko pochopit, proč je přiložen list pro „podpisy k vyjádření k Milánské výzvě“. Nebylo by lépe, než sbírat podpisy, napsat co nejúplněji a také co nejpodrobněji své připomínky a eventuelní další, jiné návrhy? Jestliže se nepodepisuje výzva, proč se má podepisovat „anti-výzva“? Anebo se muselo něco podniknout tak rychle, že hrozilo nebezpečí, že „naivní“ budou předčasně souhlasit, aniž pořádně zvážili, jaká je „míra jejich odpovědnosti“ (zejména, jde-li dokonce o „naivní mluvčí“)? Proč se ve varování zdůrazňuje, že „nepřichází v úvahu, že bychom dotyčný či nějak mírně pozměněný text podepsali“? Vždyť o nějakém podpisování není vůbec řeč!?! Anebo někdo opravdu s takovým nápadem přišel?

Připadá mi poněkud neapetitlich, když si někteří cení své vlastní uvědomělosti a kompetence natolik, že „pokládají za nezbytné apelovat na své přátele a vůbec všechny spolusignatáře Charty 77“, aby neudělali nějakou volovinu (protože nevědí, oč jde, chudáčkové, a je třeba je poučit anebo jim alespoň dát znamení, co mají dělat anebo alespoň že mají dát pozor).

Poněkud zábavným se mi jeví, když je mluvčím adresována připomínka, že by se „během svého funkčního období „měli „raději vyvarovat příliš kontraverzních projevů“. Tohle že by mělo být výsledkem poučení z polemik kolem dokumentu „právo na dějiny“?

B. Mohou nebo dokonce mají reagovat mluvčí?

Je to vlastně už otřepaná záležitost: ať už to někdo považuje za šťastnou či naopak nešťastnou okolnost, Charta nevznikla ani jako organizace, ani jako hnutí, nýbrž jako stanovisko ve dvou základních bodech, k němuž připojili svůj podpis ti, kteří souhlasili a kteří to považovali pro sebe za únosné vzhledem k možným a pravděpodobným represím. Kdyby politické (a mocenské) vedení ať už samo nebo prostřednictvím své „administrace“ (úřadů apod.) bylo tenkrát přijalo nabízený dialog, velmi rychle by se ukázala nutnost Chartu 77 v nějaké podobě institucionalizovat, a to znamená také formálně demokratizovat. To se však nestalo, a proto není možné Chartu např. rozpustit (zrušit), ale ani ji vést po nějakých cestách politické nebo jiné transformace, vývoje, toho či onoho kroku vpřed atd. Ačkoliv nechybělo pokusů, orientovaných nějakým takovýmto směrem, přece se nakonec zatím vždy ukázalo, že se to nemůže zdařit.

To pochopitelně vůbec neznamená, že by takových pokroků vpřed a vývojových vylepšení a proměn atd. nebylo čas od času svrchovaně zapotřebí. Ale jedna věc by už měla vejít do krve alespoň všem těm, kdo chtějí být aktivní a něco opravdu potřebného dělat: nedá se to dělat v rámci Charty 77 a pod její střechou, nýbrž mimo ni a ovšem – to je zajiště možné – na její bázi, eventuelně s výslovným odvoláním na ni. Naposledy jsme tuto otázku diskutovali, když bylo zapotřebí odpovědět na „partnerské“ dopisy některých mírových skupin. Také jim jsme museli (nebo alespoň někteří z nás) vysvětlovat, že pro západní mírová hnutí nejsme z několikerého důvodu přiměřenými partnery. Jedním z těchto důvodů je nezanedbatelná okolnost, že se nemůžeme stát ani mírovou organizací, ani mírovým hnutím.

Proto považuji za velmi užitečné, jestliže – bohužel v nepříliš atraktivním kontextu – autoři „anti-výzvy“ doporučují „jediné pozitivní a pro všechny zúčastněné přijatelné řešení v tom, aby se konečně ... ustavil nějaký nezávislý mírový výbor, skupina nebo hnutí, které nebudou přímo spojovány s

Chartou 77". Sám to také považuji na jediné uspokojivé řešení – a také za jediné možné, pokud jde o zmíněné souvislosti. Mluvčí v žádném případě nemohou vstoupit do rozhovoru s takovými hnutími apod. jako skuteční partneři. Těmi nejsou a nikdy nemohou být.

V dané chvíli však se dokonce sami mluvčí jen těžko mohou tvářit jako „mrtví brouci“. K jistým rozhovorům již došlo, kontakty byly navázány – a bylo by divné na to nenavazovat. Proto si myslím, že dokonce – jsou-li přímo vyzváni – mohou i mluvčí jakožto mluvčí na takové výzvy nebo dopisy atd. odpovídat „ex cathedra“. Ovšem jejich „manévrovací prostor“ vskutku není veliký: k otázkám míru se mohou a smějí vyslovovat jen potud, pokud to zcela úzce souvisí s otázkou lidských práv (eventuelně s otázkou zákonnosti, pokud by se nějaká souvislost našla a pokud by smysluplně vyvstala). Jestliže byla Milánská výzva Chartě 77 resp. jejím mluvčím přímo adresována, sluší se odpovědět. Ale sluší se také podotknout, že Charta 77 není opravdu vhodný a přiměřený partner (eventuelně zopakovat důvody) a že by bylo nejlépe, kdyby se vhodný partner také u nás konečně ustavil.

Na „bázi“ Charty 77 funguje už několik „pracovních skupin“, aniž by se nutně omezovaly na signatáře (takže zároveň představují jakýsi přechod ke společnosti vcelku). Nejblíže jí (Chartě 77) snad je VONS, kde v podstatě pracují jen signatáři, ale přesto VONS nepředstavuje žádný výbor, komisi ani složku Charty. Dost podobně na tom je kruh *Infochu*; také není žádným orgánem Charty 77 (tam je to už zřetelněji vidět pro každého pozornějšího čtenáře). A z ostatních iniciativ jsou to některé semináře, aniž by to musely nějak zvlášť demonstrovat. Proto je velmi dobře možné, aby podobným způsobem pracovala skupina pro otázky míru nebo třeba neméně potřebná skupina pro otázky pracovní a odborářské, eventuelně i další.

C. Poznámky k Úvodu (Milánské výzvy)

1. Jistě je pravda, že „nelze vinu“ za zhoršování situace od doby podepsání Závěrečného dokumentu „svádět jen na jednu stranu“. Zjednodušující by však bylo vidět jen konfrontační mimiku a ritualizovaná již takřka gesta; tato nápadná, spektakulární stránka by nám neměla zakrýt skutečnou spolupráci obou supervelmocí v tom, aby nadále zůstaly jedinými dvěma supervelmocemi a aby zabránily vytvoření nějakých dalších supermocnostních krystalizačních center. – Právě tak nestačí zdůraznit, že „obě strany ve svých sférách vlivu porušují lidská práva a právo národů na sebeurčení“, neboť se tím zdaleka neproviňují jen obě supervelmoci. Lze dokonce říci, že jak lidská práva, tak práva národů na sebeurčení jsou v daleko větší míře porušována mimo rámec supervelmocí a jejich přímých mocenských sfér, anebo že to přinejmenším není s jejich supervelmocenskou povahou nějak zvlášť úzce spjato.

2. Teze, že „obě strany musí od základu změnit svou politiku, má-li v Evropě a na celém světě zavládnout skutečný mír a bezpečnost“, v sobě obsahuje nevyslovený, ale za samozřejmý považovaný předpoklad, že svět v podstatě vypadá tak, jak jej vytvářejí supervelmoci. Ale to vůbec není pravda; daleko spíše supervelmoci vypadají tak, jak k tomu dospěl a jak to dovolil a dovoluje svět. My všichni, a to jak jednotlivci, tak společenské skupiny, národy a kulturní a civilizační složky lidstva, se musíme především sami cítit odpovědní za to, jak svět vypadá a jak vypadají v rámci světa i dvě supervelmoci (ale také za jihoafrický apartheid, za otevřenou nebo kamuflovanou genocidu nejrůznějšího rázu, v Africe, v Jižní Americe, v Asii, a ovšem i za minulé genocidy a likvidační excesy v Severní Americe, ale také – a především! – v Evropě, atd.). To všechno jsou reality, které pro obě supervelmoci jsou historickou zátěží: pod nimi obě supervelmoci takřka klesají jako pod neúnosným břemenem minulosti. Je to realistické, chtít právě od supervelmocí, vůbec chtít od velkých impérií, aby „napravovaly svět“?

3. Výzva je adresována čtvrtým směrem; tyto čtyři směry jsou však vymezeny nedostatečně, nepřesně a konfuzně. Proč se tím vůbec zabývám? Ukazuje to na nevyjasněnost v některých zásadních otázkách, a to nevyjasněnost, která může nakonec mít fatální důsledky – neúčinnost, mimoděkou podporu nesprávných tendencí, oslabení vlastních pozic i oslabení správných tendencí atd. atd. Na prvním místě je výzva adresována „národům a jejich zvoleným zástupcům“; a *last not least* – „v neposlední řadě“ – „vládám všech zemí, jejichž zástupci etc.“. Proč se tady tak polovičatě

rozlišuje mezi zástupci národů a zástupci zemí? Proč se za jediného zástupce národů považují ti, kteří byli zvoleni? Cožpak volební systém nutně nezakresluje „vůli národů“? To není problém jenom „východoevropský“! „Přepolitizovanost“ v technickém smyslu nás nechává zapomínat na to, že za určitých okolností, institučně těžko vymezitelných i zajištělných, se „nevolenými“ reprezentanty a mluvčími společností a národů stávají básníci, spisovatelé, vůbec umělci, ale také vědci, lékaři, sociální pracovníci, duchovní, velmi zřídka filosofové (to souvisí s podstatou filosofie, ale nemůžeme to *a limine* vylučovat) anebo i zcela jinak výrazné osobnosti celospolečenského a celonárodního významu, které nikdo nemusí a ani nemůže oficiálně inaugurovat. Že se na lidi tohoto druhu zapomíná, se ovšem neobchází bez jejich vlastní viny, neboť právě tolikrát selhali a zklamali jako reprezentanti zvolení. Ale má-li mít výzva toho typu jako Milánská vůbec nějakou šanci, aby byla slyšena a chápána celými národy a celými společnostmi, tak se to neobejde bez centrální pomoci především těchto jedinečných, nikým nevolených ani nekandidovaných, ale mocí slova obdařených lidí, kteří nechtějí posilovat své pozice a uskutečňovat své ambice, ale kteří jednou přesvědčení o potřebnosti a nutnosti nějakého kroku, podnikají vše, co je v jejich silách, aby takový krok připravili a aby pomohli jej uskutečnit.

4. Výzva je dále adresována politickým stranám, odborovým svazům, církvím, mládežnickým organizacím a ostatním institucím. Nemyslím, že by bylo možno v něčem tak převratně novém počítat rovnou s institucemi. Je třeba oslovit všechny lidi, tj. jednotlivé lidi, a počítat realisticky s tím, že v každé organizaci a v každé instituci jich především na počátku bude nepatrná menšina. Jak mají být přesvědčeny celé instituce a jejich vedení? a kým? Jediná reálná perspektiva je orientace na menšiny, ovšem „elitní“ menšiny, které pak budou působit v každé instituci svým jasným myšlením, přesným vyjadřováním, ukazováním na podstatné stránky každé skutečnosti atd. Pokud vůbec by se mohlo dosáhnout toho, že napřed by byly získány instituční „špičky“, což je ovšem málo pravděpodobné, mohli bychom si být předem jisti, že dojde k povážlivým posunům ve věci.

5. Výzva by měla být v první řadě adresována občanským iniciativám a nezávislým skupinám či organizacím. Jen prostřednictvím a za pomoci takových malých a nezávislých skupin se nejširší obyvatelstvo různých zemí a národů může vůbec o výzvě a o jejích perspektivách dozvědět něco podstatného, totiž právě to „bytostně důležité“. Tady se musí navazovat ty rozhodující kontakty a na vzájemném porozumění a dorozumění s nimi a mezi nimi se musí hlavně pracovat. Obnova Evropy musí začínat u nich, a teprve přes ně a jejich prostřednictvím u stále širších kruhů veřejnosti. Teprve až veřejnost bude dostatečně připravena, je možno začít s tlakem na politické strany, odborové organizace, církve, mládežnické organizace atd. atd. A teprve jako poslední fáze přijde na řadu tlak na „vlády všech zemí, jejichž zástupci...“.

6. Tlak na vlády prostřednictvím volených zástupců má jen omezené možnosti; stejně omezené jsou i možnosti tlaku prostřednictvím masových organizací. Ale tam, kde je připravena sama veřejnost, dostávají se nově orientovaní schopní lidé i do vedení masových organizací a hnutí, ale také do politických a státních funkcí a nakonec do vlády. V jistém smyslu platí, že každý národ má vládu, jakou si zaslouhuje. Pokoušejme se raději zaslouhovat si lepší vládu, než na danou vládu vykonávat tlak. Jistě ne tak, že na každý tlak rezignujeme, ale že každý vnější tlak zabezpečíme a přímo založíme na nepřímém tlaku „morálním“. Kompromisnická společnost nemůže mít nekompromisní vládu, i kdyby ji takovou mít chtěla.

7. Charakteristika „nebezpečné situace“ se mi zdá ulpívat na nápadných vnějších jevech: možnost nukleárního zničení všeho lidstva, ničení životního prostředí a možná likvidace celé přírodní základny života na Zemi, vzrůstající napětí mezi Severem a Jihem, které by mohlo převážit nad napětím Západ – Východ. Nemůže být sporu o tom, že to jsou vážná a reálná nebezpečí. Ale kde se vzala? Jsou to opravdu ta nejzákladnější, ta primární nebezpečí? Podaří-li se nám se jim vyhnout anebo je ovládnout, jsme opravdu z nejhoršího venku? Závisí vsutku osud mnoha příštích generací primárně na tom, zda se nám nebezpečí tohoto druhu podaří předejít anebo je zneškodnit? Není za těmito nápadnými kulisami něco podstatnějšího, ale také mnohem nebezpečnějšího a hůř překonatelného? Není naše analýza hlavních nebezpečí dané situace poněkud povrchní a primitivní? Povšimněme si

toho, že řada pozoruhodných, byť někdy až podivínských myslitelů viděla přicházející krizi mnohem dříve, než jsme byli zaskočeni jejími nápadnými příznaky a důsledky. Nestálo by za to jim věnovat trochu pozornosti a nechat se poučit také o těch nejhlubších kořenech krize, o jejich skutečných „etiologických“ příčinách“? – Budeme-li chtít v tomto „nejvyšším čase“ konečně „zasáhnout“ do svých vlastních záležitostí, může se nám stát, že budeme marně hojit své vlastní rány „povrchu“ a nikoliv v jejich kořenech. (To má být jedna z připomínek nezbytnosti komplexního přístupu, o kterém se zatím naprosté většině příslušníků mírových hnutí nezdá; a nemám pochopitelně dojem, že to je jenom jejich vina.)

8. Z uvedeného důvodu je možno považovat odkazy na „proces započatý v Helsinkách“ za smysluplné a účelné (eventuelně i taktické), ale Helsinky, Bělehrad, Madrid atd. a vůbec celý „proces“ je třeba vidět přinejmenším také jako příznak krize a v žádném případě jako všehojivý lék na krizi. A to ani tehdy, kdyby nezůstával z větší části na papíře, jak tomu zatím jest. Chceme-li se omezit na „tlak zdola... na naše vlastní vlády a na všechny vlády, které podepsaly...“, můžeme si být předem jisti neúspěchem, ano krachem celého podniku. – Zase neříkám, že se nic takového nemá podnikat, nýbrž že to nestačí, že to má smysl jen jako okrajová, druhotná stránka něčeho mnohem podstatnějšího: nové orientace jak veřejného, tak soukromého života a působení každého v té integritě, jaká se neobejde bez nejnějnější přesvědčenosti jednotlivců a jakési neorganizované jednoty smýšlení širokých kruhů těch, kdo se nechali přesvědčit, kdo „uvěřili“ že to má smysl a budoucnost. Helsinský proces vskutku poskytuje „nástroje“, ale nic víc než nástroje. Podceňování těchto „nástrojů“ ze strany západních hnutí by mohlo být dost pochopitelné a také oprávněné, kdyby nebylo z druhé strany podlamováno naivní důvěrou v masové demonstrace a podobné efemérnosti (po jejichž neúspěchu či dokonce ztroskotání následuje úpadek do depresí a beznadějí).

9. Výzva se obrací „k občanům, politickým institucím a vládám všech signatářských zemí, aby pozvedly svůj hlas a použily svého vlivu, aby se udělal skutečný krok vpřed, k míru a *détente*“, a tento krok chápe ve spojení s výhradou, „že pouze supervelmoci mezi sebou jednájí o otázkách týkajících se osudu celé Evropy a dokonce osudů lidstva“. V tomto bodě mám silný dojem planosti takové výzvy. Supervelmoci jednájí jen spolu navzájem především proto, že nevidí a také ani nemohou vidět reálný smysl v nějakém jednání s dalšími vládami (leďa pro dekorum). Proč tomu tak je? Zjistěte nikoliv proto, že by byly nějakým fixlováním ostatní menší mocnosti a jejich vlády „vyloučily ze hry“. Stav po 2. světové válce se připravoval již v době mezi válkami a krystalizoval v prvních letech po válce. Nehodlám rekriminovat, ale mocensko-politická struktura v Evropě se změnila nikoliv proto, že půlku Evropy obsadila sovětská vojska a druhou polovinu že před podobným osudem „uchránila“ invaze Američanů na evropskou pevninu, nýbrž protože západoevropské mocnosti se vzdaly svých pozic a své odpovědnosti v Evropě, zejména pak ve střední Evropě. Ukázalo se, že to byla politika nejen neprozíravá a přímo hloupá, ale dokonce sebevražedná (nebo téměř sebevražedná). Přinejmenším některým odtud, z „východní“, kdysi však „střední“ Evropy, se zdá, že naprostá většina obyvatelů západních zemí se např. z této skutečnosti (a z řady jí podobných) vůbec nepoučila, velkou část politiků v to počítajíc.

10. Odmítnutí „bipolarity“ a „logiky bloků“ a zároveň odmítnutí toho, co pro stručnost nazvu „silnou Evropou“, je jenom jedním, ale velmi speciálním dokladem zmíněné nepoučenosti, ale také pokusem o kvadraturu kruhu. Po mém soudu existují jen dvě alternativy: buď ještě poslední pokus o „silnou Evropu“ – anebo její nadále trvající rozdělení na dvě provincie, americkou a ruskou (s eventuelním třetím řešením, vskutku „globálním“, v němž by si dvě spolupracující supervelmoci trochu zjednodušily situaci „výměnou“ celé Evropy za celou Jižní a Střední Ameriku – zcela bez možnosti cokoliv k tomu dodat ze strany naposled uvedených). Velká impéria mají svou logiku, která se podstatně liší od běžné politické násobilky.

11. „Musíme začít jednat, jako kdyby jednotná, neutrální a mírová Evropa už existovala“ – to je tedy politický nesmysl, ale je to možná a smysluplná perspektiva kulturní a – snad, za určitých podmínek – i duchovní. Protože Helsinky nemohly doopravdy zpochybnit rozdělení Evropy a zůstaly jen u velmi všeobecných formulací, znamenají ve skutečnosti potvrzení *statu quo*; pouze za tuto cenu byly Sověty

ochotny připustit „třetí koš“ (byl to ovšem jejich politický omyl, že jeho význam podcenily, i když zase ne příliš). Postupující čas mezitím ukázal, že hlavní význam se Helsinkám dostal teprve způsobem, jak na ně reagovaly nezávislé skupinky v sovětském bloku. Teprve tato reakce učinila z Helsinek něco důležitého, nového, co dává nebo alespoň může dát věci do pohybu. Nebýt této reakce z „východu“, byly by Helsinky zůstaly jednou z četných dohod, jakých už bylo podepsáno od konce války mnoho, snad jen s tou výjimkou, že nešlo o dohody bilaterální nebo omezeně multilaterální, nýbrž celoevropské (+ obě supervelmoci).

Politický realismus nás vede k tomu, že nemůžeme předpokládat ze strany SSSR leč souhlas s neutralizací západní Evropy; naproti tomu nelze dohlédnout, za jakých extrémních podmínek by bylo možno dosáhnout souhlasu s připojením zemí sovětského bloku k „neutrální“ Evropě. Jednotná Evropa je tedy možná jen jako Evropa posovětizovaná, nikoliv odsovětizovaná. A „mírová“ Evropa je zase možná jen jako rozšíření „mírového tábora“. To je ta „tvrdá skutečnost současné situace“, jak o ní eufemisticky mluví Milánská výzva. Představa Evropy „demokratických, plně suverénních a mírových zemí“ Z „s nízkým a neagresivním vojenským potenciálem“, zemí, „které nebudou patřit k žádnému vojenskému seskupení a nebudou mít preferenční vazby k jedné nebo druhé supervelmoci“, je zbožným přáním a snem. Je zcela nerealistická, protože neuvádí ani jeden důvod, pro který by na to měly supervelmoci přistoupit. Je ovšem myslitelný „kotrmelec“ amerického veřejného mínění, které znechuceno zase jednou evropskými spojenci se od Evropy a s ní spojených nepříjemností prostě odvrátí – ne už ve smyslu nějakého izolacionismu v rámci Spojených států – to by si už žádné impérium podobného rozsahu nemohlo dovolit – ale v rámci celého amerického kontinentu. Ale právě tak je myslitelný – mnohými nicméně za velmi nepravděpodobný považovaný nový směr vnitřního vývoje sovětské společnosti (resp. sovětských společností). Sám si nejsem jist, zda na něco takového není v současné situaci příliš pozdě a zároveň příliš brzo, tedy zda se patřičná situace, vhodná k této proměně, vůbec reálně dostaví. Ale dějiny jsou v některých aspektech nevykalkulovatelné dopředu. Rozhodně však považuji perspektivu vnitřní demokratizace sovětské společnosti se všemi i mezinárodními důsledky za relativně realističtější nebo alespoň pravděpodobnější, než je perspektiva vytvoření oné „ideální“ neutrální Evropy navzdory Sovětskému svazu při zachování *statu quo* jeho vnitřní situace.

A snad mi bude prominuto, že sem zařadím ještě kousek svého nejosobnějšího přesvědčení, možná spíše „afektu“ než vyargumentovaného „názoru“: kdybych měl volit mezi mocensko-politickým přesmykem své země do tábora „neutrální Evropy“ a mezi jejím pokračujícím zaklesnutím do demokratizovaného sovětského bloku, dám přednost druhé možnosti, protože budu důvodně očekávat, že všechna pozitiva první alternativy nám budou přidána, zatímco negativních jejích stránek budeme pravděpodobně uchráněni.

12. Zvláštní otázkou – a důležitou otázkou – je přináležitost SSSR jako supervelmoci dnešní podoby k jednotné Evropě (eventuelní, budoucí možné Evropě). Ryze teoreticky je ovšem stěžejí možno třeba Sibiř, Uzbekistán apod. počítat k Evropě; ani zeměpisně, ani kulturně. Naproti tomu odepsat Litevce, Lotyšy, Ukrajince atd. je také absurdní. Politická realita však je taková, že Sovětský svaz je celkem, do něhož náleží kus Evropy a kus Asie. A stejnou politickou realitou je, že celé sovětské impérium v integrované do „jednotné Evropy“ znamená totéž, jako celá Evropa vintegrovaná do Sovětského impéria. Idea Evropy „od Atlantiku až po Ural“ zní docela pěkně, ale ani se moc netají se svým šídlem v pytli: počítá s rozpadem či rozdělením Sovětského svazu. Tedy překonávat jedno rozdělení jiným rozdělením? Kdo by se ostatně odvážil to takto formulovat jako program?

13. „Evropa, která by už nebyla místem konfrontace mezi Východem a Západem, by měla všechny předpoklady, aby naznačila nové cesty i ve vztazích Severu a Jihu. Mohla by se stát průkopníkem politické rovnosti a hospodářské spravedlnosti v našem jednání s třetím světem.“ To by mohlo být správné za docela určitého předpokladu: totiž za předpokladu, že by Evropa byla vskutku silná. Natolik silná, aby se nemusela obávat nejružnějších nátlaků a hrozeb ze strany supervelmocí, které na podobném „průkopnictví“ ze strany Evropy nejspíš nebudou nikterak interesovány, naopak v něm budou vidět ohrožení. Kdyby supervelmocím opravdu totiž šlo o nový typ vztahů k třetímu světu,

nikdo by jim v tom nemohl bránit, aby s tím iniciativně začaly samy. A i kdyby nakrásně došlo k takovému vývoji světových událostí, že by supervelmoci byly nuceny své dosavadní vztahy k zemím třetího světa postavit na novou bázi, pro třetí svět „spravedlivější“, pak by si jistě daly záležet na tom, aby celému světu byla zřejmá jejich výlučná zásluha na takové změně. Nikdy by dobrovolně nepřipustili, aby se Evropa směla pokusit napravit své dávné hříchy tím, že by sama převzala iniciativu. (Navíc – nevím proč – můj zvykaný nos čichá v citované formulaci jakési reziduum evropského patriarchalismu, všem zemím třetího světa bez rozdílu politické orientace zatraceně protivný.)

14. Celkem bych všechny své poznámky shrnul do jednoho komplexního „bodu“: nechceme-li setrvávat na pozicích kritické žurnalistiky, která všemu dobře rozumí a všechno lépe ví, nicméně nikdy není v situaci, že by mohla převzít reálnou odpovědnost, pak musíme u sebe vyvinout „stínové“ politické, ba co dím politické: přímo státnické myšlení. Nemůžeme si dovolit nevidět skutečnosti, které se nám nehodí, a naopak kreslit a kolorovat obrázky skutečností vymyšlených, snů a zbožných přání, jež však mají ke skutečnosti zpropadeně daleko. Mám dojem, že nás zase pronásleduje jakýsi utopismus. Nejsem nikterak zastáncem „reálpolitiky“, jsem pro vymýšlení nových projektů a nových politických cest pro jednotlivé společnosti i pro celé lidstvo. Jsem pro plné zapražení invence a fantazie, protože bez té se z krize nedostaneme. Ale nápad sám o sobě ještě mnoho neznamena; musí být nejprve myšlenkově) podroben nejrůznějším zatěžkávacím zkouškám. Zahazovat nápady a mít nedůvěru ve fantazii je stejně škodlivé jako nápady a fantazii brát za bernou minci bez prověřování.

Dosavadní zkušenosti z dějin nás poučují, že ke skutečně závažným, pronikavým společenským a politickým (i kulturním atd.) změnám došlo tak, že se to mohlo zásadně předvídat alespoň v krátkodobém předstihu. Buď šlo o změny, které byly vynuceny zjevnými trendy a tendencemi objektivními (tzv. společenskými rozpory), anebo to byly změny, které byly myšlenkově, intelektuálně i emocionálně dlouho předtím připravovány, lidé si na ně zvykali a vůdčí postavy už s nimi dovedly takřka rutinně pracovat. Pokud se oba typy předpokladů spojily, byla chvíle změny a zvratu nejen už neodvratná, ale byla na spadnutí. Pokusme se proto myšlenkově připravit co nejvíc lidí na důkladně promyšlené změny, a hledejme pro ně oporu v reálných trendech.

D. Poznámky k „První části“

1. Přezbrojování, nové kolo zbrojení, závody – to jsou stále témata, o jejichž oprávněnosti není pochyb, ale která nechávají ve stínu a v zapomenutí skutečné příčiny. – Rozhovory mezi supervelmocemi – „zkušenost nám říká, že nemůžeme od podobných rozhovorů očekávat skutečný pokrok“ – a tak se doporučuje „trvalý a silný tlak veřejnosti“. Ten je ovšem možný jen v demokraciích, pokud nechceme mít na mysli sociální katastrofy, které ostatně samy o sobě stejně k ničemu pozitivnímu nevedou (jen mohou někdy pomoci něco zbořit – v určité situaci to může mít něco pozitivního do sebe – ale jsme v takové situaci?). Proto jde o další iluzi: tlak veřejnosti je přesně to, co eventuelně může politicky více či méně destabilizovat západní společnosti, ale co se nikterak nemůže dotknout společností východních (Solidarność už představovala solidní tlak).

2. Zajisté nestačí „kontrola zbraní“ ani „úplné zmrazení“ na všech úrovních, zajisté je třeba snížit radikálně počty všech zbraní vůbec. Ale mám za to, že ani to nestačí. Ostatně zbraně nikdy nepředstavovaly skutečnou příčinu válečných konfliktů. Nicméně i když zůstaneme jen u otázek zbrojení a odzbrojování, pak je nad slunce jasné, že odzbrojení Evropy znamená počátek její sovětizace (třeba přes přechodné stadium finlandizace), neboť při jakémkoli a jakkoli daleko jdoucím všeobecném odzbrojování bude mít SSSR i konvenčně stále převahu. A navíc: jak je možno přimět supervelmoci k odzbrojování? Vždyť pro něco takového musí mít své vlastní důvody, musí vidět, že to je v jejich vlastním zájmu, v zájmu posílení jejich imperiální politiky. Na tlaku veřejnosti tu mnoho nezáleží, jak ostatně učí zkušenost; rozhodující jsou skutečné politické důvody a zájmy. Tam je třeba objevit nové cesty. Americká intervence ve Vietnamu znamenala hrůzu pro miliony Vietnamců; její ukončení znamenalo výměnu jedné hrůzy za hrůzu jinou. To byl důsledek vnitropolitického i

zahraničněpolitického tlaku veřejnosti, která neměla ani důvody, ani předpoklady pro politické, státnické myšlení. Jednu hloupost nelze napravit další hloupostí. Odzbrojení může sehrát roli jako průvodní opatření, ale samo o sobě nic neřeší. Mír nemůže být založen na odzbrojení; odzbrojení má smysl jen jako důsledek míru a jako následné opatření. Všechny odzbrojovací úmluvy a úmluvy o nepoužití jistých druhů zbraní atd. jen odvádějí pozornost od skutečnosti základní, která zůstává neřešena.

3. V podstatě už jsem k otázce „silné Evropy“ řekl své. Nemyslím si, že by Evropa ekonomicky silná mohla zůstat natrvalo politicky svobodná a svébytná, kdyby nevyvinula potřebnou sílu i vojenskou. Být proti silné (a tedy také vojensky silné) Evropě znamená proto být buď pro rozdělenou Evropu, jejíž každá polovina bude nadále provincií jedné z obou supervelmocí, anebo pro zahrnutí celé Evropy do sovětské mocenské sféry. (To nechci líčit jako nějakého politického bubáka; bylo by zapotřebí o tom vážně uvažovat. Není totiž vyloučeno, že by právě něco takového mohlo – paradoxně – spíše podpořit jisté pozitivní vnitropolitické procesy v SSSR, zvláště když uvažujeme vývoj mezinárodních faktorů, zejména eventualitu rychlého pozitivního vývoje v Číně.) Nadhozené alternativy je třeba domyslet a pak nazvat pravými jmény.

Tvrzení, že „západní Evropa jako třetí supervelmoc by jenom zvětšila nebezpečí hrozící našemu kontinentu“ zůstává pouhým nahodilým tvrzením. Bylo by třeba tuto možnost analyzovat a takový případný závěr vskutku prokázat. Lze zabránit, aby se Čína, Indie, Argentina s Brazílií (eventuelně celá Jižní Amerika) a někdy snad i Afrika nebo část Afriky ustavily jako supervelmoci? Sám bych stavěl otázku jinak: pokud tady budou dvě supervelmoci, které si dál a dál chtějí mezi sebou dělit svět, pak vznik dalších supervelmocí se stane nevyhnutelností. Zabránit tomu by mohly jediné dnes existující dvě supervelmoci, a to za cenu genocidy nepředstavitelných rozměrů.

4. Tzv. „Omezená jaderná válka“ v Evropě by měla být chápána spíš jen jako rétorický a snad i strategicko-teoretický manévr, také jako účinný způsob zastrašování Západoevropanů. Ti by však nemuseli naletět, kdyby trochu lépe politicky mysleli. Ani nejhorší sovětské vedení (a teď to zrovna na nejhorší nevypadá) by nemohlo mít zájem na likvidovaném vědeckém, technickém a hospodářském potenciálu západní Evropy. Naopak spíše Spojené státy by se za určitých okolností mohly ocitnout v pokušení decimovat tuto sílu Evropy raději, než aby se dostala do rukou Sovětům. Tzv. ochranný americký deštník je záležitost mnohem problematičtější, než jak se to jeví, a spolehání na něj náleží po mém soudu spíš k těm hloupějším prvkům západoevropské orientace.

5. Argumentace, že „kdybychom přijali tuto filosofii (totiž že Francie a Británie potřebují vlastní jaderné zbraně), vyplývalo by z ní, že všechny země potřebují jaderné zbraně“, je vadná. V dané situaci a zvláště za určitých možných okolností budoucích potřebuje Evropa své vlastní jaderné zbraně, má-li se přestat spoléhat na dobrou vůli jedné nebo druhé supervelmoci. Zatím britské a francouzské zbraně náznakově suplují tuto příští nezbytnost. – A co to znamená „příspěť rovným dílem“? To je přece vágní termín z oboru zatemňování podstaty věci. Jak se vypočítá, co je to ten „rovný díl“? Podle územní rozlohy západní Evropy – anebo jen Francie a Spojeného království? Nebo podle počtu obyvatel – a zase: celé Evropy nebo jen Francouzů a Britů? Je přece naprosto jasné, jaká hlediska budou sledovat obě supervelmoci. Ale jde přece o záležitost evropskou! Co je skutečně v zájmu Evropanů? Kdo to má nejlépe vědět?

6. Základní otázku je třeba po mém soudu postavit takto: mají Evropané dostatečné důvody k důvěře ve vztahu k supervelmocím? Mají nebo nemají důvody, proč se spolehnout na to, že to ve světě zařídí ke spokojenosti všech? Ne-li pak musí vytyčit zásady a cíle evropské politiky (a na tom je třeba se nejdříve dohodnout, což nebude záležitost ani jednoduchá, ani krátkodobá, ale je třeba s tím začít energičtěji) a zároveň se pokusit co nejpřesněji pochopit zásady, zájmy a cíle politiky americké a sovětské (a to ne pouze podle deklarací a také nikoliv v nějaké extrapolaci nahodilých okamžitých trendů, ale s hlubším porozuměním pro dlouhodobé dějinné trendy jak politické, tak sociální, kulturní atd.). Teprve na takovémto pevném základě je možno rozhodovat, zda si Evropa (zatím západní) může dovolit odzbrojit a v jakém rozsahu. – K tomu by snad bylo možno dodat, že pro zvýšení důvěry

Evropanů k oběma supervelmocem bude nutně zapotřebí ne pouze nějakého dočasného taktického omezení nebo dokonce zastavení rozšiřování mocenských sfér, nýbrž postupné stahování a omezování dosavadních sfér zájmových i mocenských. To zajisté nepůjde najednou, protože by to vedlo k větším nebo menším katastrofám, podobných zmíněné již vietnamské. Ale kroky tímto směrem musí být vykonány. Jako byla po poslední válce prováděna a v podstatě provedena dekolonializace, musí být nyní vytyčen program ne pouze zrušení bloků, ale zrušení supervelmocenské hegemonie nad rozsáhlými cizími územími (v případě SSSR to má také podstatné vojenské aspekty, ale v případě USA je třeba uvažovat také o nástrojích hegemonie hospodářské, o tzv. mezinárodních trustech a jiných formách, jejichž výsledkem je skoro totéž). A ovšem: protože z principu vyplývá, že je nemožné supervelmoci k takovým krokům donutit, je zapotřebí najít pro ně samotné přesvědčivé důvody, že to je v jejich nejvlastnějším zájmu. Tyto důvody je třeba najít a přesvědčivě zformulovat – a pak se chovat tak, aby měly váhu nejen teoretickou a abstraktní.

7. Z toho všeho vyplývá, že naprosto souhlasím, že to, „co potřebujeme, je celá řada vzájemně propojených kroků, především na politické a ne jenom vojenské úrovni“. Je to vskutku úkol velice komplexní, který může jen technicky, ale nikoliv zásadně být rozložen na jednotlivé prvky. Integrita celku však závisí na principech. A v těch ještě zdaleka není dosaženo nejen jednoty, ale ani vzájemného porozumění mezi zastánci různých názorů. Případné praktické návrhy musí proto tvořit celek; obávám se však, že předložené návrhy, nadepsané „Milánská výzva“, mají ještě k takové celkovosti a integritě přece jenom dost daleko.

E. Poznámky k „Základním bodům ...“

Na tomto místě musím přerušit, protože musím odevzdat podkladový materiál (měl jsem jej k dispozici necelých 24 hodin celkem, a musel jsem dělat také jiné věci, mj. spát). Za předpokladu, že podklad dostanu znovu do ruky, budu se svými poznámkami pokračovat.

Jsem si vědom, že vše, co píšu, nese na sobě známky politického diletantismu. Ovšem *ut desint vires, tamen laudanda est voluntas* – alespoň doufám. Snad to může sloužit skutečným politikům jako inspirace (podobně jako úvahy Václava Havla mohly sloužit jako inspirace filosofům – bohužel zatím filosofové moc nereagovali; bude to s politiky nadějnější?). Tendence zůstávat sverepě u sloganů a co možná nejméně (kriticky) myslet začíná být otrěsná. Zmůžeme se jednou na průlom?

LvH

Milánská výzva a co je kolem – pokračování

E. Poznámky k „základním bodům ...“

1. Základní chybou – po mém soudu – je závislost těchto „bodů“ (jak obsahová, tak co do seřazení) na ideologii, jež světu de facto vnucují obě supervelmoci (za snaživé asistence dalších mocností, i když nikoliv všech). Proto bych chtěl předeslat obecné hodnocení situace (velmi stručně), které asi nenáleží do souboru bodů, který by mohl být adresován vládám, ale který by měly být vyjasněny v diskusích mírových hnutí a jejich členů. To je nejbližší poslednímu bodu, tzv. „Dlouhodobým cílům“. Proto nejdříve poznámka k tomuto poslednímu bodu.

2. Jsou uvedeny „tři základní vzájemně propojené kroky k nastolení míru a bezpečnosti v Evropě“ a zrušení jejího rozdělení: 1) stažení cizích vojsk a zbraní, 2) zrušení blokových vojenských uskupení a ostatních vojenských dohod dvou- či vícestranných), 3) vytvoření neutrálního pásu (mezi čím a čím?). Pak už je jen formulován poslední výhled: „svět bez válek“. – Nelogičnost těchto perspektiv boje do očí. Zrušení rozdělení Evropy se dosahuje jejím přerozdělením na 3 sféry, totiž vytvořením „nárazníkového“ neutrálního pásma. Dalším krokem by měla být neutralizace „celé Evropy“ (od Atlantiku až po Ural!). Obojí krok vyžaduje nutně souhlas supervelmocí. Chybí analýza důvodů pro a proti, jak by platily pro uvažování jedné i druhé strany. Ale předpokládejme, že by pro obě strany

převážily důvody pro: což by to neznamenalos posílení rozdělení světa mezi dvě supervelmoci? „Mír a bezpečnost“ v Evropě by měl proto jen velmi přechodný charakter: supervelmocím by se na čas uvolnily „ruce“ k tomu, aby je mohly zaměstnat na jiných místech. Evropa by se tak vyřadila z řad těch, kdo budou ovlivňovat budoucí světový vývoj, a to převážně na účet celého „třetího světa“. Dále se zcela nelogicky předpokládá, že stažením cizích vojsk se předejde vojenským konfliktům; od poslední velké války se naopak ukázalo mnohokrát, že opak je skutečností. Konflikty, které už „hořely“, byly uhašeny intervencí zvenčí – a nikdo nemá představu, jak jinak by se to bylo mohlo podařit. Tam, kde okolnosti takové intervenci zvenčí nejsou příznivé a kde k nim tedy nedošlo, trvají konflikty dlouhé roky a dokonce desetiletí, aniž by byla naděje na ukončení. Proto je třeba realisticky počítat s tím, že po eventuelním stažení supervelmocí (a velmocí) z neuralgických míst se místní politická napětí přemění ve vojenské nebo polovojenské otevřené konflikty. Proto i kdyby se podařilo supervelmoci přesvědčit, že je v jejich vlastním zájmu postupně redukovat své sféry zájmu i své mocenské sféry, je třeba připravit promyšlené řešení takovýchto otázek. Navíc mám za to, že jen za takových podmínek by supervelmoci byly ochotny a vůbec mohly na redukcí svých mocenských sfér přistoupit. A o tom všem není v bodech ani zmínka, ačkoliv to je jedna z nejzákladnějších otázek budoucího mírového uspořádání světa.

3. Hlavním problémem současného napětí a hrozeb globální katastrofy je existence dvou supervelmocí, z nichž každá je schopna několikrát zničit celou zeměkouli (politicky, ale možná i biologicky). To je ovšem jen spektakulární stránka věci. Nikde není psáno, že existence supervelmocí je jediným zdrojem napětí, ani že je pouze zdrojem napětí. Skutečnost je taková, že díky supervelmocím se vytvořila jakási rovnováha, která není o nic labilnější než byly kdysi mocenské rovnováhy v minulosti. Musíme však stále vidět obě stránky, tu nápadnější i tu méně nápadnou. Kromě toho jde i tady o rovnováhu jen dočasnou. Celá série nejrůznějších smluv má tu zjevnější, tu skrytější prvek, totiž zabránit změně tohoto *statu quo*, který především oběma supervelmocem základně vyhovuje. Dohoda o nešíření jaderných zbraní má zcela zřetelně zajistit monopol dosavadním držitelům těchto zbraní; nadto obrovské finanční i technické zatížení k udržení tohoto monopolu vylučuje vlastně ze hry menší mocnosti. Skutečným ohrožením jaderného monopolu by mohla představovat snad nejdříve Čína, možná Indie, perspektivně velké státy Jižní Ameriky (a asi ještě dlouho ne státy africké). Značný význam by tu mohla hrát ovšem nějakým způsobem sjednocená Evropa (ať už jen západní, nebo celá, nebo nějaká další kombinace). Svým způsobem by mohla stát Evropa na prvním místě. A to je také důvod, proč ani jedna ze supervelmocí nebude mít žádnou chuť k experimentům právě v Evropě. A to je třeba dodat, že v podstatě nejde jen o jaderné zbraně, nýbrž také a zejména o všechny druhy nových zbraní, a vlastně i zbraní konvenčních. Situace se tu mění dost rychle.

4. Podobně je třeba vidět v širších souvislostech také většinu ostatních bodů. „Omezení vývozu zbraní“ je nejen neproveditelné bez mocenské kontroly (jak víme ze zkušenosti), ale jako požadavek zapomíná na celou řadu aspektů buď vysloveně „pozitivních“ nebo alespoň z hlediska té či oné velmoci či supervelmoci pozitivních, eventuelně z hlediska obecnějšího. Předstírané nebo i vážně myšlené skrupule západních (demokratických) velmocí v třicátých letech byly nesmyslné v situaci, kdy Německo dodávalo zbraně do Španělska. Kdo tu může být dnes arbitrem – leč obě supervelmoci? A pak: vyvážené dodávání zbraní je možná političtější prostředkem než dezinteres a ponechání volného pole pirátským a šejdířským akcím dobrodruhů. – Chemické a zejména biologické zbraně mají sice nevýhodu, že se nesnadno směřují, ale za to nejsou technicky příliš náročné a dostupné vlastně už i pouhým skupinám teroristů. Do jisté míry to pomalu začíná platit i o některých typech zbraní jaderných. To jsou jen příklady, jak některé problémy musí být řešeny především prakticky a nikoliv pouhými smlouvami mezi státy. Tady je např. zapotřebí spolupráce přímo policejní – a jak vypadá situace v kontrole pašování drog? Zkrátka: problémy nelze redukovat na pouze vojenské. Uvolnění hranic v západní Evropě velmi usnadnilo život právě teroristům.

5. Redukce nebo dokonce odstranění jednotlivých druhů zbraní nebo i všech zbraní neodstraní sociální a politické konflikty. Proto je zapotřebí se zabývat otázkou, jak jinak se mají domáhat práva a

spravedlnosti etnické celky, které dosud nedosáhly svých „spravedlivých“ cílů. Před jakým arbitrem budou obhajovat jejich „spravedlnost“ a oprávnění? Zatím věc vypadá tak, že všechno povzbuzuje takové skupiny, národnosti, event. konfese apod. k povstáním se zbraní v ruce, k teroristickým akcím, k dlouhodobým gerilovým bojům apod. – anebo k rezignaci. Nebylo by na místě se pokusit konečně formulovat některé zásady v tom směru a získávat souhlas širokých mas lidstva a jejich vlád? Dnes už je běžné, že supervelmoci ovlivňují politické struktury celé řady dalších zemí, vměšují se přímo nebo nepřímo do průběhu voleb, uznávají nebo neuznávají nově ustavené vlády podle toho, zda to vyhovuje jejich mocenským zájmům či nikoliv atd. atd. Když dojde k nějaké vyslovené intervenci nebo hrozbě intervence, zabývá se věcí Rada bezpečnosti anebo i Valné shromáždění. Naproti tomu vnitřními převraty v jednotlivých zemích nebo způsobem, jak vlády zacházejí se svými občany (či jen obyvateli), se stávají předmětem jednání jen výjimečně a většinou jen rétoricky (výjimkou je např. Jižní Afrika, ale jsou země, které na tom nejsou o nic líp a nebudí pozornost). Držíme-li zásadu, že mír není jen věcí vztahů mezi vládami a státy, nýbrž také a vlastně primárně mezi vládami a jejich občany, tedy mezi státy a příslušnými společnostmi, pak nesmíme zapomínat na „body“, které se týkají také vnitřního „mírového“ uspořádání jednotlivých společností a jejich politických útvarů.

6. Otázka tzv. „militarizace společnosti“ je nesnadná, protože komplikovaná. Bylo by zapotřebí nepředpokládat, že tím všichni rozumí totéž. V jistém směru nejmilitarizovanější evropský stát je Švýcarsko, kde např. spousta občanů má doma a po ruce i těžké zbraně, kde vojenský výcvik prorůstá každodenní život a není vyhrazen době vojenské služby a cvičení. Tradice občanských gard a civilních milic má své revoluční a demokratické kořeny. Tady je také zapotřebí důkladné sociologické a jiné odborné analýzy. Každé zjednodušování je na škodu. Jestliže v jiném bodě je akceptována možnost „obranných“ armád, pak si nedovedu představit argumenty pro takovou obrannou armádu a vedle nich a zároveň s nimi argumenty proti její demokratizaci ve smyslu spjatosti s životem společnosti.

7. Představa, že rasová, národnostní, náboženská či ideologická nenávisť vymizí, když budou vydány „zákazy“ jejího šíření, je naivní. Sociálně psychologické studie ukázaly a ukazují, že kořeny takových nenávistí jsou docela jinde než v nějaké agitaci. A právě tyto příčiny je třeba odstraňovat. Zákazy dosáhneme jen toho, že ztratíme přehled a kontrolu nad způsoby šíření takových nálad. Něco jiného je vyjadřování nálad a myšlenek – a něco jiného je vytváření organizací určitého zaměření. Ale to je třeba právě přesně rozlišovat. Proti pověrám, nenávisťným vztahům a ideologiím je třeba bojovat spíše přesvědčováním a nespolehat na „zákazy“.

8. Bylo by toho ještě víc. Ale shrnuji: mír a bezpečnost v Evropě není primárně ohrožena zbraněmi a zbrojením – to jsou jen prostředky. Proto je třeba body rozšířit. Dále je zapotřebí se obracet na Evropany, ne jen na jejich vlády. Je tu celá velká oblast projektů, které mohou být realizovány občanskými iniciativami a ne oficiálními a vládními orgány a úřady. Na to nelze zapomínat, když potom obor působnosti takových občanských iniciativ zůstává omezen na kulturní, vědecké a turistické kontakty.

9. Snad nejzákladnější je však, abychom si uvědomili, že celosvětové odzbrojení je pouze okrajová záležitost; je možné a legitimní jako důsledek nového uspořádání věcí. Vezměme trochu vážněji lidi, kteří nechtějí svět bez válek a beze zbraní: někteří z nich mají opravdu vážné důvody. Svět, jak právě vypadá, jim nevyhovuje a nemůže vyhovovat. Trpí pod nějakou nespravedlností a neznají jinou cestu, než si své právo vybojovat. A jsou ochotni nasazovat život, a to nejen za sebe, ani z nějakých dobrodružných tendencí, ani z nenávisti k jiným lidem a skupinám lidí. Lehko se dnes volá po zastavení krveprolévání a bojů lidem, kteří jsou syti a v podstatě uspokojeni a kterým vyhovuje současný stav, jen by si svou pozici chtěli zabezpečit. Ale co ty miliony, kterým není dopřáno ani nejbídnější živobytí? Mír na zemi musí být zabezpečen především v zájmu těch nejslabších a nejubožejších – ale mír pro ně znamená také, že se budou moci najíst (a také napít alespoň slušné, nezávadné vody!) dosyta, že se nebudou muset dívat na své hladovějící děti atd. atd. Bohaté státy a zejména velmoci a supervelmoci zbrojí především ze strachu – a chtějí smlouvami zabezpečit svou převahu, aby zajistili svou moc a své bohatství. Tady jsou ty prvotní příčiny! A mluvit stále jen o

odzbrojení a proti válkám znamená zastírat ty skutečné zdroje konfliktů a napětí a také budoucích katastrof – neuděláme-li něco víc.

Druhá část

F. Spolupráce

1. Je poněkud problematické držet se helsinských dohod i v tom, v čem se ukazuje jejich omezenost. Ekonomické procesy a jejich příčiny jsou sice „mimo rámec“ těchto dohod, ale zdaleka nezůstávají mimo rámec evropské sféry (a to máme ještě důvody, proč kritizovat nedostatky globálních perspektiv, neboť to, co se děje na světě, nejen ovlivňuje události evropské, ale je jimi na druhé straně také ovlivňováno). Okolnosti ropné krize jsou známy: náhle si uvědomili téměř všichni zainteresovaní lidé i vlády, že zásoby ropy (atd.) jsou omezené. Ale bezprostřední příčinou ropné krize byl politický (a hospodářský) kalkul. V podstatě šlo o široce založený útok na nejvyspělejší, hlavně kapitalistické státy. Dnes už víme, že to byl kalkul nedosti promyšlený, jehož vedlejší a hlavně nežádoucí účinky daleko předčily ona nevelká pozitiva, jež byla plánována a s nimiž se počítalo. Dnes je situace v podstatě zvládnuta; ceny ropy právě teď zase prudce klesají. Nejdříve a nejkatastrofálněji byly postiženy země nejchudší. Kapitalistické země se s pozoruhodnou životaschopností adaptovaly, i když po značných obtížích. Země sovětského bloku ztratily tempo a dodnes své problémy nevyřešily, zejména pro neschopnost rychlých a účinných opatření. Sovětský svaz sám mohl získat významné výhody, kdyby byl lépe technicky připraven. Avšak ani v tom případě by asi nešlo o výhody jednoznačné; kdyby byl býval schopen dodávat na světové trhy hy víc, dostal by se do politického konfliktu s arabskými zeměmi. V této situaci národy a společnosti západní Evropy obstály celkem slušně. Ale celá situace se strukturálně změnila, posunula, a ropná krize exponovala problémy, které měla přinést teprve vzdálenější budoucnost. Vcelku lze říci, že hospodářská deprese, o které dokument mluví, neznamenal období oné kruté katastrofy z konce dvacátých let – ani hospodářsky, ani sociálně, ani politicky. Naopak, vedla k tomu, že lepší a nejlepší odborníci se naučili myslet stále více komplexně, celkově. V jednom směru však se komplexní vidění stále ještě dost neuplatňuje: jednotlivé národy a jejich státy se nenaučily myslet evropsky, v evropských dimenzích a perspektivách.

2. Zvyšování vojenských výdajů (a také – možná ještě víc – výdajů na vesmírné průzkumy, které ovšem měly a mají dlouhodobě také eminentní vojenský význam) s sebou přineslo urychlenou společenskou revoluci, která – ač dosud neskončila již nyní předčila svou dynamikou, intenzitou a dalekosáhlým významem revoluci průmyslovou a všechny po ní následující vývojové skoky jak ve vědeckotechnickém rozvoji, tak v jeho aplikacích ve společenském životě (ve výrobě, ale nejen v ní). Svědčí o ekonomické dimenzi americké velmocenské pozice, že přes veškeré rozdělení světa „všechny země světa – včetně zemí Varšavského paktu – jsou nuceny nepřímo přispívat“ na americké výdaje. To je významnou pobídkou k ekonomické integraci menších zemí! Když tuto skutečnost vezmeme vážně, musíme si klást otázku nad představou neutrální a v podstatě bezbranné Evropy (bezbranné nejenom vojensky, ale zejména hospodářsky!).

3. Z nepochopitelných důvodů je vypíchnut růst vojenských výdajů USA, přičemž se přiznává, že pro americké hospodářství to přineslo jistá pozitiva. Ale proč se nezdůrazňuje, že růst vojenských výdajů lze konstatovat také jinde, např. v SSSR, ale také v zemích třetího světa, kde to nejen nepřináší ekonomické stimuly, ale naopak to zpomaluje hospodářský rozvoj a zdržuje vzestup životní úrovně (někde dokonce úroveň přímo snižuje)? Jaké důvody vedou k takovému růstu výdajů tam?

4. Politika hospodářských sankcí může být jalová a neúčinná, ale taky nemusí. To záleží na tom, jak byla promyšlena. A na druhé straně může být v některých případech velmi legitimní. Proč autoři dokumentu považují na jedné straně blokování vývozu zbraní za legitimní, a na druhé straně blokování některých jiných výrobků, jimiž může být účinnost zbraní zvýšena, ačkoliv nejde přímo o zbraně, za nelegitimní? Záleží na rozboru a odborném posouzení nejenom technickém, ale také politickém a společenském. Sankce proti JAR se téměř všeobecně považují nejen za přípustné, ale přímo za morálně zavazující – a jdou tak daleko, že opovržení stíhá dokonce sportovce. Tak proč

zůstávat u emocí a sloganů a neanalyzovat problém co možná objektivně a všestranně? Naproti tomu „rozšiřovat obchod“ se zeměmi, které utlačují své vlastní obyvatele anebo které dokonce anektují cizí území vojensky či pod pohrůžkou, které hegemonisticky ovládají jiné národy a těží z jejich slabosti atd. – to znamená podporovat aktuální nebo potenciální agresory. Za určitých okolností – a to musí být specifikováno, za jakých – je každý tlak oprávněný, pokud čelí tlaku nespravedlivému. Když velká moc utlačuje malé národy nebo skupiny, je povinností ostatních to té velké moci ztížit, jak to jenom je možné. Bohužel právě tady se strašně lavíruje a je tu mnoho farizejství. Proto je ovšem právě tady zapotřebí vždycky přístup odideologizovat, ukázat skutečnost v pravém světle a přesvědčovat co nejvíc zemí, aby přijalo jistý kodex mezinárodních pravidel chování – třeba nejdříve nepsaný. Konkrétně politika *détente*, které bez mrknutí oka pokračuje po Československu, Polsku, Afghánistánu atd., by nemohla být nechápána jako mlčenlivý souhlas; a ovšem podobně tomu je v případech na druhé straně (tam ovšem je alespoň nahlas slyšet kritiku – zda to jde dál, o tom lze pochybovat).

5. Správně se připomíná, že významnou překážkou rozvoje obchodu jsou vnitřní mechanismy strnulé hospodářské politiky zemí sovětského bloku. A rovněž správně se připomíná – leč značně „understatementově“ – že tu jsou také s tím vším spolu spjaté překážky politické. (To bude tím více platit pro oblasti další.) Ovšem zcela chybně se celá věc sprovodí ze světa nálepkou potřeby „celkové liberalizace“. Je to nehistorický přístup – zase tu chybí žádná analýza. Je třeba rozumět současnou situaci na pozadí dlouhodobých tendencí a trendů, na pozadí historie a toho, čím zatěžuje současnost (anebo jaké možnosti připouští a otevírá). Gravamina a desiderata je třeba začít spisovat teprve na základě analytických studií a odhadů reálných možností vývoje tam i onde. A po mém soudu je třeba vypracovat dlouhodobou globální strategii, která počítá s reálnými zájmy významných faktorů ve světové politice, a pak je třeba formulovat jak dlouhodobé cíle, tak postupné kroky k jejich dosahování. Za každý ústupek je zejména supervelmocím třeba zaplatit přinejmenším je potřeba je přesvědčit, že ten či onen krok je v jejich vlastním zájmu. A opravdu v jejich zájmu musí být! Jinak zůstáváme jen u utopií.

6. Bylo by také dobře věnovat plnou pozornost tomu, že jak minulé komplikace v politickém vývoji Evropy, tak komplikace současné a zvláště budoucí globální komplikace převážnou měrou souvisejí s nerovnoměrným vývojem různých společností. Proto také není největším nebezpečím ekonomická nerovnováha mezi Západem a Východem, ale mezi Severem a Jihem. Je třeba mnohem rychleji vypracovávat strategie urychleného vývoje nejprve vybraných a později ostatních zemí třetího světa, a pomáhat na základě co nejpřesnějších znalostí a nejdůkladnějších rozborů situace a odhadnutelných tendencí. V hospodářských stycích je pak třeba dávat přednost zemím s akceptovatelným politickým charakterem a vývojem. Mám za to, že politické zřetely by měly hrát ne-li nejvýznamnější, tedy alespoň významnou roli při rozvíjení hospodářských kontaktů a obchodu. Hospodářská politika USA vůči Jižní Americe nebo jihovýchodní Asii atd. byla povážlivě zatížena nedostatkem politických zřetelů, což se později velmi nevyplatilo a stále nevyplácí. Ekonomická výhodnost musí být posuzována jednak dlouhodobě, jednak s ustavičným zřetelem na „výhodnost“ (či snad lépe: „správnost“) politickou. Pomáhat udržovat nelidské diktatury jen proto, že to přináší dočasný hospodářský prospěch některým koncernům apod., je přinejmenším neprozíravé, spíše však přímo hloupé.

7. Dosavadní zkušenosti s narušováním životního prostředí a mrháním přírodních zdrojů se zdají ukazovat, že jsou převážně způsobeny nedospělou technikou. Nebezpečí ze strany „zelených“ spočívá někdy v tom, že celou záležitost příliš emocionalizuje a přímo romantizuje. Program pouhé „ochrany“ životního prostředí je nejen nedostatečný, ale v podstatě má konzervativní, ano reakční charakter. To zároveň znamená, že nemá chuť se zabývat budoucností leč v perspektivách zachování starého, dobrého. Neokonzervativní přístup zavírá dveře ke skutečným řešením nejdůležitějších otázek lidstva. Snad právě nejdříve v řadách „zelených“ je třeba podniknout zápas – duchovní a myšlenkový zápas! – o opuštění zaběhaných představ a přístupů a o odvahu k novému vidění skutečnosti i problémů.

Proto snad by bylo lépe, než se starat nejdříve o masovost a a co největší „slyšitelnost“ čili hlasitost, vyjasnit myšlenkově, v projektech, nejzávažnější stránky věci.

8. Obchod jako zbraň – to jsou jen slova sloganu. Obchod a vůbec ekonomika byly vždy neoddělitelné od politiky. Nevím, proč by demokratické státy neměly dávat přednost demokratickým partnerům, eventuelně takovým partnerům, u nichž by bylo možno efektivně podporovat demokratický vývoj. (A tu je ovšem třeba upřesnit, co myslíme demokracií.) Nejde ostatně jen o „obchodní omezení“, nýbrž třeba i naopak o jistá obchodní zvýhodnění. Oddělovat ekonomiku od politiky je neudržitelný relikt hospodářského liberalismu (který byl ostatně vždy pouhou ideologií a nikoliv realizovaným programem).

9. Jde o upřesnění, jak si obě strany představují „usnadnění obchodních vztahů“ a co od toho čekají. Proč je důležité, aby SSSR a další státy bloku „formálně uznaly pravomoc EHS“? Jaký to bude mít význam např. pro Řecko nebo Portugalsko? A co když na oplátku se bude vyžadovat uznání pravomoci RVHP? Jaká je výhoda třeba pro Bulharsko, že obchodní jednání bude centralizováno přes RVHP? – Jde v podstatě o kontingentní požadavek, nepromyšlený, nezasazený do kontextu. „Rámcová dohoda“ mezi EHS a RVHP v podstatě akceptuje velmocenská kritéria. To snad musí dělat profesionální politik, ale proč to mají dělat lidé, kterým jde o „skutečný mír“?

10. „Lepší ekonomické statistiky“ – jaký mají smysl takováto gravamina? A nota bene ze strany nevládních organizací a hnutí? – To ostatně platí i na řadu dalších požadavků. Navíc kulatá slova jako „zlepšit pracovní podmínky“, vytvoření „nového mezinárodního ekonomického pořádku“ apod. nemají smysl, pokud si neřekneme, v čem je takové zlepšení spatřováno, jak má nový pořádek vypadat, jaká jsou kritéria apod.

11. Výzva vládám, aby realizovaly plány výměny vědců, umělců atd. výslovně akceptuje, že jde o kompetenci vlád. (V dané souvislosti sice jde o výzvu vládám, ale ta by měla vypadat jinak: vlády by měly usnadnit iniciativní aktivity jednotlivců a nevládních organizací na tomto poli.) Vůbec chybí byt jen zákmit představy, že určité společenské aktivity a funkce by měly být chráněny před oficiálními reglementacemi a tím spíš před tím, že si stát osvojuje výhradní právo pro rozhodování.

12. Prakticky ke všem bodům, týkajícím se „činnosti na mimovládní úrovni“, je nutno poznamenat: k tomu, co v západních zemích představují „mimovládní organizace“, neexistuje obdoba v zemích východního bloku. Ani nezávislé odbory, ani nezávislé skupiny vědců nebo umělců apod. v sovětském bloku neexistují resp. nejsou akceptovány jako legitimní součást společenských struktur. Stojí proto na samém začátku otázka, jak se mají chovat západní představitelé nevládních skupin, organizací a hnutí při navazování kontaktů směrem na východ. Tady je třeba vypracovat dosti podrobně základní pravidla na pomoc těm, kteří dosud nemají potřebné zkušenosti anebo jsou příliš naivní. Každá radikalita je tu jen na škodu. Vůbec škrtnout jakékoliv kontakty s oficiálními (státem uznávanými) organizacemi je právě tak velký nesmysl jako si myslet, že takové oficiální organizace jsou skutečně reprezentativní.

13. „Mělo by se využít všech možností...“ je málo, protože většinou tu máme takovou reglementaci ze strany východních úřadů, že základní orientací se musí stát ustavičné rozšiřování spektra možností, nalézání a cílevědomé vytváření možností stále nových. Finanční pomoc pro kulturní osobnosti, které „nejsou svými vládami zahrnuty do oficiálního programu výměn“ je nepochybně velmi významná, ale je zcela závislá na tom, aby se takové osobnosti vůbec dostaly přes hranice. Zdá se, že na počátku bude zapotřebí spíše financí k tomu, aby kulturní osobnosti západní mohly přijíždět a navazovat kontakty uvnitř východoevropských zemí – a aby náklady nemusely nést soukromě. Zároveň pak je třeba vytvářet tlak a všemožně působit, aby se usnadnilo cestování soukromým osobám (mezi nimi také kulturním osobnostem, oficiálně neakceptovaným) a postupně aby se mohly vytvářet neoficiální skupiny a snad i organizace. To všem je ovšem možné jen na základě politického oteplování a uvolňování, takže to přinejmenším zpočátku patří a bude ještě nějaký čas patřit do oboru mimovládního působení všeobecně politického ze Západu na Východ.

14. Rád bych uvedl na tomto místě zvláštní bod, na který se asi málo myslí a na který se nejspíš vůbec nepamatuje, když je řeč o ekonomické stránce kulturního soužití evropských národů. Řada zemí tzv. východní Evropy je více či méně izolována od kulturního života západních Evropanů. Tak např. jsou celé obory humanistických věd více či méně odříznuty od duchovního a myšlenkového vývoje v ostatním světě. Tu a tam je izolace většinou nahodile a málokdy cíleně proražena tím, že návštěvníci ze Západu s sebou přinesou nějaké knihy nebo časopisy apod. Vědecké knihovny (knihovny vědeckých ústavů) a Univerzitní knihovny musí velmi šetřit při nákupech, navíc hlediska výběru podléhají spíše politickým než odborným kritériím, a v celé řadě případů je celá záležitost podvázána jednak tím, že normální smrtelník (zejména pak odborník, který byl z politických důvodů zbaven možnosti být v rámci své odbornosti oficiálně zaměstnán, nemá možnost si z takových „zásob“ vypůjčovat. Významné časopisy nedocházejí, takže např. v padesátých letech stejně jako v sedmdesátých a osmdesátých prostě u nás neexistují zcela obdobně, jako tomu bylo během let válečných. Kromě toho i knihy, které se tu a tam do těchto východních zemí dostanou, zůstávají málo využívané, protože není a ani nemůže být obecněji známo, u koho jsou k dispozici; velmi často se také stávají kořistí při domovních prohlídkách a jiných akcích. Proto by bylo záhodno vypracovat plán, jak postupně budovat informační centra, kde by byly thesaurovány vybrané materiály (pochopitelně kompetentně vybrané) tak, aby ve vhodné době mohly být předány alespoň hlavním univerzitám a vědeckým ústavům zemí, v nichž dojde k spolehlivým a trvalým sociálním a politickým proměnám ve směru k demokracii veřejného života. Je možné, že to momentálně vypadá hodně nerealisticky, ale duchovně a myšlenkově integrovaná (což neznamená unifikovaná) Evropa se bez podobných opatření nestane skutečností. Určité zkušenosti existují z prvních let po poslední válce; měly by být alespoň sebrány, analyzovány, mělo by se přihlídnout k novým technikám a vypracovat alespoň perspektivní plán. Jakmile dojde k hospodářskému ozdravení a bude reálnější uvažovat o realizaci takového projektu, měl by být v zásadě ideově připraven.

15. S tím souvisí dost úzce další problém, totiž jak připravit obnovu vysokoškolského vzdělávání na evropské úrovni v nejvíc poškozených oborech. To pak nebude jen záležitostí thesaurace materiálů, nýbrž také personální politiky, a to jak pokud jde o vybrané učitele, kteří by mohli nějaký čas působit přímo ve východoevropských zemích, tak o vybrané mladé talenty, kteří by se mohli díky vědeckým pobytům v zahraničí rychle orientovat v dané kulturní a myšlenkové situaci a po zvládnutí nezbytného se mohli po návratu ujmout úlohy prostředníků zahraničních impulzů v domácím prostředí. Také to je zapotřebí v určitém rozsahu promyslet předem a vypracovat projekty, jak celý proces usnadnit, učinit efektivním a vůbec optimalizovat.

Třetí část

G. Lidská práva atd.

1. Správně je konstatováno, že jak supervelmoci, tak každá větší mocnost a mnoho menších „porušují základní lidská práva a suverenitu jiných zemí“. Zcela stranou a nevyjasněno se však nechává, zda tomu tak je jenom v důsledku vadné politiky vlád a zda a jak by mohlo dojít k nápravě. Vůbec se neuvažuje o historických zkušenostech s tím, jak se chová a snad musí chovat každé velké impérium. Pro většinu otázek, jak by měla vypadat budoucí Evropa a cesta k její všestranné integraci, je vposledu rozhodující, zda by měl být svět organizován do velkých celků (jako je představuje už nyní USA a SSSR), anebo spíše do mnoha celků menších. Sem náleží také všechny odhady budoucího vývoje: mají-li budoucnost velká impéria, dost těžko mohou Evropané obstát, zůstanou-li politicky rozděleni do poměrně malých nebo dokonce velmi malých států a státek. Ale také opak je myslitelný: nejen SSSR jako impérium, ale dokonce ani USA (které vznikly za velmi specifických okolností a podmínek, po druhé prakticky nenapodobitelných) možná nepředstavují ani optimální cestu, ale třeba ani cestu dostatečně stabilizovanou, a je naopak třeba počítat s jejich rozpadem. Centralizace či decentralizace?

2. Je třeba vypracovat co možná všechna důležitá pro i proti pro obě perspektivy. Zejména pak je třeba vypracovat teoreticky pojetí vztahu mezi lidskými a občanskými právy na jedné straně a

politickými formami a strukturami na straně druhé. Nelze se spokojovat s obecnými demokratickými frázemi, ale je třeba vypracovat program uskutečňování lidských svobod a práv ať už jako jeden zjevně optimální projekt, nebo jako několik různých projektů, o jejichž přednostech a nedostacích bude nutno se přesvědčit formou historického experimentu. Základní a nepřehlédnutelný význam má otázka vztahu mezi životem společnosti a jeho vlastními strukturami a mezi funkcí politické (státní) moci. Tato otázka není uspokojivě vyřešena ani v demokratických společnostech, i když tam není docela vytlačena z politických úvah (teoretických). Otázka nejen lidských, ale dokonce i občanských práv a svobod je těsně spjata s otázkou kontroly výkonu moci a s otázkou kompetence mocenského (státní) intervence v různých oblastech a vrstvách společenského života.

3. Nemohu v této souvislosti nevzpomenout ještě na jeden aspekt, který má důležitost přímo eminentní. Je to otázka pojetí lidských práv a svobod a otázka hlubšího jejich založení (zvláště ve vztahu k neodržitelným filosofickým konotacím, které však i v Deklaraci a obou Mezinárodních paktech nekriticky a nekontrolovaně přežívají, jakož i ve vztahu k neméně neodržitelným pokusům o alternativní interpretaci „marxistickou“). Patočka si u nás toho byl velmi dobře vědom a ještě v posledních dnech svého života upozorňoval na nutnost těmito otázkami se důkladně zabývat. – Nemyslím, že by naším cílem mělo být ideologicky a propagandisticky sjednocovat mínění lidí nejširších vrstev. Je docela dobře možné vypracovat několik různých a navzájem třeba neslučitelných koncepcí; dokonce se zdá, že by právě něco takového bylo tím nejlepším řešením, protože pak by se mnohem lépe ukázaly invariantní prvky takovýchto divergujících pojetí. V každém případě jde o úkol, na který nesmíme zapomínat, ať už jej zařadíme kamkoli a na jakékoli místo v soupisu bodů.

4. Význam cestování a turistiky se velmi často přeceňuje. Vhodnou organizací a výběrem turistů lze zajistit, že cestování se stane převážně benigní záležitostí ve vztahu k lidským právům a svobodám. Cílem takové cestování nemůže být, nýbrž nanejvýš prostředkem. Jsou způsoby cestování, které hlavní cíle splňují, a jiné, které jsou na draka. Skutečně důležitou věcí jsou lidské kontakty všeho druhu. Proto např. autokarové zájezdy „amerického“ typu mají značně omezený význam, zatímco dlouhodobější pobyty umožňují skutečné poznání prostředí i lidí. Zvláště dobré zkušenosti bývaly s výměnným pobytem dětí v rodinách (při obou pobytech jsou děti spolu), studentské výměny prázdninové nebo i studijní, konference a kurzy malých, nezávislých organizací s mezinárodní účastí a následujícím pobytem v rodinách, atd. atd. Smysl a efektivnost takových forem však naprosto záleží na postavení příslušných organizací ve společnosti a na eventuální centrální kontrole apod. Proto prvním krokem by mohlo být rozšíření přátelských, po roky trvajících kontaktů mezi jednotlivými rodinami. Možnost cestovat by pak mohla (a měla) být okrajovou záležitostí čehosi významnějšího. Vzájemnost na základě osobních kontaktů by do značné míry odstranila valutové potíže.